

УДК 821.161.2.08-31

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-12.17>

МОВНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «ЩОДЕННИК СТРАЧЕНОЇ»)

Лукаш Наталія Миколаївна

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна

Педченко Світлана Олександрівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна

У статті розкрито проблему експресивізації художнього тексту різнорівневими вербальними засобами. З'ясовано, зокрема, виняткову роль виразально-зображальних мовних одиниць у формуванні емотивно-аксіологічного тла роману Марії Матіос «Щоденник Страченої». Наголошено на тому, що сучасна лінгвістика пропонує чітку стратифікацію понять експресивність, експресія, експресема, експресоїд, експресив тощо. Встановлено корелятивні зв'язки досліджуваного феномену з лінгвокреативною особистістю наратора, прагматичними інтенціями мовця, актуалізованими в усвідомленому доборі конкретних вербальних одиниць. Розлого представлено систему найтиповіших репрезентантів експресивізації художнього мовлення. З-поміж них вирізняє лексичні, синтаксичні та графічні елементи. Доведено, що найпродуктивнішою в розгляданому романі є лексична експресивність, почасти експлікована номінами на позначення психоемоційного стану особистості. Схарактеризовано їхню лексико-граматичну природу, зокрема виявлено, що найчисленнішу групу представляють субстантиви (кохання, радість, прикрість заздрість), ад'єктиви (щасливий, збуджений, сердитий) та адвербативи (цікаво, дивно, байдуже). Особливу увагу звернено на стилістичні спроможності лексичних одиниць як будівельного матеріалу для художніх означень, метафор, оказіональних сполук. У пропонованій розвідці ідентифіковано доволі розлогий спектр синтаксичних експресивних засобів, вирізняє їхні іманентні характеристики, передусім здатність маркувати глибокі переживання персонажа, увиразнювати його психоемоційний стан, градаційно підкреслювати емоційну й інтелектуальну напругу. Передусім зауважено на так званих питальних і питально-відповідних конструкціях монологічного мовлення, еліпсованих структурах, порівняльних зворотах, парцельованих синтаксичних одиницях. Примітно, що стилістичне навантаження останніх употужнене специфічним авторським членуванням тексту – винесенням парцелята в окремий абзац. Такий засіб експресивізації знаходиться на покордонні з графічними експресемами, докладному аналізу яких приділено особливу увагу. З-поміж актуалізаторів переживань персонажа вирізняє дефісацію (побуквеній чи поскладовий поділ слова), анормативне вживання великої літери, «нанізування» знаків пунктуації, мікросегментацію тексту тощо. Різновекторно схарактеризовано оприявлені в романі Марії Матіос «Щоденник страченої» засоби деавтоматизації висловлювання, що засвідчують лінгвокреативність авторки, її здатність фокусувати увагу читача на відповідних змістових фрагментах.

Ключові слова: категорія експресивності, експресивна конотація, експресивізація, вербальні засоби експресивізації, емотиви.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. До актуальних завдань сучасної лінгвістики належить дослідження змісту й сутності категорії експресивності, з'ясування ролі виразально-зображальних мовних засобів у моделюванні емотивно-аксіологічних значеннєвих планів.

Об'єктом наукового інтересу вітчизняних і закордонних дослідників неодноразово ставала виразність художнього тексту, що досягається ретельним цілеспрямованим добором елементів із багатой палітри вербальних одиниць, які не лише підсилюють логічний та емоційний зміст висловленого, передають ставлення мовця і до

повідомлення, і до адресата, а й постають особливими прикметами ідіостилю автора. Широкий спектр експресивно конотованих мовних одиниць зафіксовано в романі Марії Матіос «Щоденник страченої» – творі, що є психологічною розвідкою, написаною у формі сповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Категорія експресивності привертала увагу багатьох українських науковців: Н. Бойко, М. Вінтоніва, С. Галаур, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Н. Іваницької, Л. Мацько, К. Серажим, Л. Ставицької, В. Чабаненка та ін. У широкому розумінні експресивність трактують як «засіб посилення виразності та зображальності мовлення, його впливу» (Вінтонів, 2018, с. 94) і протиставляють нейтральності (Українська мова, 2004, с. 461).

На сьогодні спостережено чітке розрізнення понять експресивність (інтенсифікована виразність), експресія (інтенсифікація виразності), експресема (мовно-естетичний засіб позначення виразності), експресоїд (конкретний реалізатор експресеми), експресив (узуальне чи оказіональне слово або його лексико-семантичний варіант, у якому поєднані денотативний та конотативні компоненти його значення) (Галаур, 2018, с. 21). Крім того, у науковий обіг уведено термін «експресивізація», який позначає результат «умотивованої мисленневої лінгвокреативної діяльності мовця, спрямованої на вираження особистих прагматичних інтенцій, що виявляється у свідомому, попередньо підготовленому усному чи писемному тексті й базується насамперед на когнітивному дисонансі (...), що виникає в результаті інноваційного вживання або створення мовних явищ» (Ідзьо, 2016, с. 36).

Формулювання мети дослідження. Мета пропонованої розвідки – окреслити парадигму вербальних засобів експресивізації тексту, зафіксованих у романі Марії Матіос «Щоденник страченої». Означена мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань: ідентифікувати найтипівіші лексичні репрезентанти експресивно-оцінного навантаження художнього мовлення, з'ясувати їхню значеннєву та лексико-граматичну природу, описати стилістичні спроможності; стратифікувати систему синтаксичних експресивних засобів, вичленувавши в їхньому полі найуживаніші в досліджуваному тексті одиниці; проаналізувати графічні експресеми як один із виявів лінгвокреативності авторки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсифікована виразність властива одиницям усіх рівнів мовної структури, однак найпродук-

тивнішою є лексична експресивність. Експресивні лексичні одиниці покликані передавати гаму почуттєвих інтенцій суб'єкта мовлення, впливаючи при цьому на емоційну сферу адресата, спонукаючи його до активного, небайдужого сприймання. У романі «Щоденник страченої» функційно активним засобом експресивізації тексту є слова, що називають психоемоційний стан: іменники *любов* (30 репрезентацій), *страх* (26), *печаль* (22), *кохання* (21), *радість* (18), *щастя* (16), *самотність* (13), *злість* (7), *безсилля* (7), *туга* (6), *лють* (6), *байдужість* (6), *ревності* (6), *страждання* (5), *образа* (4), *жаль* (4), *насолада* (4), *полегкість* (4), *радоці* (4), *розпач* (3), *тривога* (3), *хвилювання* (3), *відчай* (3), *гнів* (3), *жах* (3), *спокій* (3), *задоволення* (3), *сором* (2), *боязнь* (2), *розпука* (2), *роздратування* (2), *обурення* (1), *смуток* (1), *заздрість* (1), *заздрощі* (1), *огида* (1), *досада* (1), *зворушення* (1), прикметники *щасливий* (10), *байдужий* (6), *несамовитий* (5), *спокійний* (4), *збуджений* (2), *сердитий* (2), *радісний* (2), *сумний* (1), прислівники *цікаво* (26), *дивно* (20), *байдуже* (14), *жаль* (9), *страшно* (5), *соромно* (5), *нецікаво* (3), *спокійно* (3), *смішно* (3), *ніяково* (2), *лячно* (1), *тривожно* (1), *бридко* (1), *сумно* (1), *самотньо* (1), *радісно* (1), *весело* (1), дієслова *любити* (48), *боятися* (34), *плакати* (15), *ненавидіти* (7), *тужити* (5), *тривожитися* (2), *страждати* (2), *співчувати* (2) та ін. Емотиви слугують головно для ідентифікації почуттів та переживань персонажа, напр.: **Безсилля і відчай знову оволодівали мною; Цей жаль, ця щоденна туга за тобою (...) стискає мене, як удав...; Я задихнулася від люти; ...тоді мене начисто покидає жалість до старого чоловіка. Лишається прикрість від неможливості змінити плін днів; Було затишно і спокійно; Я тужила за чоловіком, який залишав у номері майже наркотичний запах «Кобри» й запах свого тіла...** Примітно, що психоемоційний стан персонажа часто стає об'єктом для метафоричного переосмислення, напр.: **...раптом гидкий страх накинувся на мене, як невидимий нападник...; І з мене випарувалася навіть печаль; ...підступна байдужість заповзла в мене, неначе паралітичний газ; З-під приспаної пильності задзвенів перший дзвіночок тривоги; Але образа копошиться доти, поки не перейде у злість...; ...моє серце уперше зайнялося пожегом заздрості.**

Увиразненню названих у тексті емоцій і посиленню відповідної тональності сприяють художні означення. Епітетний ряд формують негативно або позитивно конотовані лексичні одиниці, напр.: **...з роздратованою лютьтю**

шельмую себе, як найбільш світову негідницю і симулянтку; Відколись у мені заворушилася жорстока образа; ...мовчазна тривога заважає думати...; Шалене кохання грошей не додає і щастя не примножує.

З-поміж лексичних засобів, за допомогою яких оповідачка передає широкий діапазон своїх почуттів, здійснює оцінку характеристики того, що її оточує і хвилює, варто виокремити оказіоналізми. Напр.: *А як називається той, хто безкорисливо відриває від себе шматок серця? Серцепошматовувач?*; ...при спогляданні зафіксованого чорним по білому свого довгого і *гострошпилевого* життя я знемагаю від страху...; *Якось мутна моторош обволокла душу лепким жабуринням...*; У мене *появився новий залицяльник – не-вимагальник, тільки давальник по імені Л.Д.*

У «Щоденнику страченої» представлено надзвичайно багатий репертуар експресивних синтаксичних побудов. З-поміж них – питальні / питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні, використання яких дає змогу письменниці увиразнити психоемоційний стан героїні, підкреслити її бажання розібратися в собі, заглибитися у власний внутрішній світ. Нагромадженням питальних конструкцій досить часто починаються або закінчуються щоденникові записи: *Чому ж я відчуваю присмак злочинності в якихось геть зовсім невинних записах внутрішньої своєї печалі? Це печать виховання? / Тавро минулого часу? / Чи просто надмір вільного часу, коли не падаєш від фізичної втоми, не маєш особливих обов'язків ні перед ким? / Чи що це? Іноді питання містять імпліцитну відповідь (А хто пожаліє мене в моїх сутінках?) чи стають риторичними (...але чому? Чому?; Що мені робити?; На що я сподіваюся?; Як ти міг???)*. Для оформлення діалогізованого внутрішнього монологу, що репрезентує розмову персонажа або із самим собою (своїм внутрішнім «я»), або з умовним адресатом, у романі використано питально-відповідні конструкції, напр.: *...Учора був мій день народження. Я брела пізньою вечірньою вулицею міста і плакала. / Чому я плакала? / Бо ти випробовував мене навіть у день мого народження... Або: І все ж... чому між людьми можлива гармонія, хоча й нетривала... або дуже тривала, але можлива? Куди вона потім зникає? Видозмінюється? Чи що з нею відбувається? / Вона, / люба моя, / атрофується, / випаровується, / розчиняється, / щезає, / вивітряється, / вмирає, / мовчки покидає нас. Такий прийом увиразнює моменти особливої*

емоційної та інтелектуальної напруги, передає стан психічного потрясіння.

Вербальним маркером глибоких переживань персонажа є незавершені, обірвані речення, у яких думка висловлена не повністю через небажання або неспроможність мовця про щось говорити: *...короткочасна зустріч – ніщо, порівняно із розривом нервів на мотузку до того, як...; Коли б ми були найвими молодими людьми, нам ці дурниці були би прощеними, а так...; А що нечастий гість... то...*

Надзвичайно потужним є функційно-стилістичний потенціал парцельованих синтаксичних конструкцій. Виділення певної частини речення у відносно самостійну комунікативну одиницю дає змогу підкреслити її змістову значущість, семантичну місткість, експресивну виразність (Українська мова, 2004, с. 461). Наприклад: *...ця стара курва – пам'ять розкручує, неначе рулон шпалер, події тридцятирічної давності. Вертає їхню послідовність. Гальмує на дрібницях. Розкладає на кольори. Видобуває запахи і звуки. І знову припилює до за давненого болю, ніби бере на гак чи садовить на палю. У досліджуваному тексті досить поширеним є винесення парцелята в новий абзац, напр.:*

А іноді навіть добре – просто лежати й дивитися в стелю.

Ні про що не думати.

Ні за ким не тужити.

Представлена в такий спосіб інформація претендує на більшу переконливість, тож варта особливої уваги.

Ефективним засобом увиразнення мовлення в розгляданому творі є порівняльні конструкції, основне стилістичне навантаження яких – експресивна характеристика головної героїні, експлікація її світовідчуття і ставлення до зображуваних подій. Прикметною ознакою більшості компаративних зворотів є несподівані асоціації, позбавлені прикрашування: *Тобі мало, що я залишилася порожньою, як діряве відро; Ревнощі, весь вік приховувані мною, ніби заразна хвороба, виснажливі, як голод, ревнощі тримали мою волю...; ...я хочу патрати себе, як недорізану курку, по живому, незагоєному; А я партизаню в своїй голові, ніби остання дурепка...; І я пішла на роботу, вибуфорившись, мов лява. Водночас наявні й порівняння, що мають позитивне оцінне значення. Образи, використані в них, апелюють головню до світу неживої природи чи до дитячих вражень: Щоразу мені хочеться досліджувати його тіло, як далекі зорі на нічному небі; ...там, у минулому, – весело, немов у дитячому калейдоскопі.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Галаур С. Диференційні параметри експресем та регулятем у художньому тексті. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2018. Вип. 4. С. 20–32. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9044>
4. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис. *Слово – Речення – Текст* : вибр. праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 409–478.
5. Ідзьо М. В. Мовні засоби експресивізації в текстах сучасних польських ЗМІ : дис. ... канд. філол. наук. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2016. 222 с.
6. Матіос М. Щоденник страченої. URL: <https://readli.net/shhodennik-strachenoji/>
7. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
8. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2002. 351 с.

REFERENCES

1. Boiko, N.I. (2005). *Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funktionalnyi aspekty* [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf. 552 p. [in Ukrainian].
2. Vintoniv, M. O., Vintoniv, T. M., Mala, Yu. V. (2018). *Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi*. [Syntactic means of expressiveness in the Ukrainian political discourse]. Vinnytsia: TOV "TVORY". 336 p. [in Ukrainian].
3. Halaur, S. (2018). *Dyferentsiini parametry ekspresem ta reguliatem u khudozhnomu teksti* [Differential parameters of expressemes and regulatemes in the artistic text]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*. [Language: classic – modern – postmodern]. Issue 4. P. 20–32. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9044> [in Ukrainian].
4. Huiivaniuk, N. V. (2009). *Ekspresyvnyi syntaksys* [Expressive syntax]. *Slovo – Rechennia – Text: vybrani pratsi*. [Word – Sentence – Text: selected works]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. P. 409–478. [in Ukrainian].
5. Idzo, M. V. (2016). *Movni zasoby ekspresyvizatsii v tekstakh suchasnykh polskykh ZMI: dys. ... kand. filol. Nauk*. [Lingual means of expressiveness in the texts of modern Polish mass-media: PhD (Philology) dissertation]. Kyiv: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. 222 p. [in Ukrainian].
6. Matios, M. *Shhodennyk strachenoji*. [Diary of an executed woman]. URL: <https://readli.net/shhodennik-strachenoji/> [in Ukrainian].
7. Rusanivskiyi, V. M. et al. (Eds.) (2004). *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana. 820 p. [in Ukrainian].
8. Chabanenko, V. (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy*. [Stylistics of the expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhia: Vyd-vo ZDU. 351 p. [in Ukrainian].

LINGUAL MEANS OF THE LITERARY TEXT EXPRESSIVENESS (ON THE BASE OF THE NOVEL “DIARY OF AN EXECUTED WOMAN”)

Lukash Nataliia Mykolaivna

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
2, Ostrohradskyi Str., Poltava, Ukraine*

Pedchenko Svitlana Oleksandrivna

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
2, Ostrohradskyi Str., Poltava, Ukraine*

This article highlights the problem of the literary text expressiveness by the multileveled verbal means. Actually, the crucial value of expressive-figurative lingual units in the formation of an emotional-axiological background of the novel “Diary of an executed woman” by Mariia Matios has been thoroughly examined. An emphasis was on the fact, that up-to-

date linguistics operates the clear stratification of such concepts, as expressiveness, expression, *expresseme*, *expressoid*, and *expressive*, etc. As a result, the whole range of correlative interrelations between the analysed linguistic phenomenon and lingual-creative personality of the narrator as well as pragmatic intentions of the speaker, actualized via the conscious selection of specific verbal units, was determined. The utmost spectrum of constituents of the system of the literary speech expressiveness' typical representatives was logically clarified; the lexical, syntactic, and graphic elements were under all-embraced research. Thus, the lexical one tends to possess the highest productivity within the novel, been particularly explicated by the nomen indicating the psycho-emotional state of the person. Special attention was paid to the stylistic capabilities of lexical units as a building material for artistic meanings, metaphors, and occasional compounds. A broad spectrum of syntactic expressive means has been identified in the given research; their immanent characteristics have also been distinguished, primarily, the ability to mark the person's deep experience. Such means of the expressiveness is closely connected to graphic *expressemes*, which were under all-embracing analysis. Person's inner state and feelings are to be actualised via the hyphen (letter-by-letter or syllabus-by-syllabus), abnormal usage of capital letters, punctuation marks threading, and microsegmentation of the text. All the means of utterance de-automation, revealed in the novel "Diary of an executed woman" by Mariia Matios, got their multileveled examination. They undoubtedly highlight the lingual creativity of the author, ascertaining her ability to focus reader's attention on a certain text fragments.

Key words: the category of expressiveness, expressive connotation, expressiveness, verbal means of expressiveness, emotive.